

 “Amelie Van Esbeen. Wat nu, één jaar na haar dood” door Marc Cosyns
UGA Publishers, Heule, 2010, ISBN 978 90 8977 154 4, 106 p., € 14,95

Iedereen herinnert zich Amelie, die in 2009 in de media kwam, omdat ze in het RVT in hongerstaking zou gaan, aangezien op haar herhaalde vraag naar euthanasie niet werd ingegaan. Amelie was 93 en op, compleet uitgeblust. Ze ging geleidelijk steeds verder achteruit maar wilde niet de volledige aftakeling afwachten.

Ze leed aan polyopathie, multipole kwalen eigen aan haar hoge ouderdom, ook een vorm van ongeneeslijk ziek zijn.

De kleinzoon bracht, met volle goedkeuring van Amelie zelf, de media hiervan in kennis. Hij contacteerde eveneens Dr. Cosyns, als expert betreffende beslissingen rond het levenseinde, met de bedoeling te bemiddelen en uit deze patstelling te raken.

Wat er dan allemaal gebeurt wordt beschreven in dit boekje, waarin Dr. Cosyns het verdere verloop van deze situatie weergeeft. Eens te meer blijkt hoe complex en delicaat deze materie is en hoe verschillende standpunten en hieraan verbonden emoties meespelen in het hele beslissingsproces.

Sedert de stemming van de 3 wetten – de wet op de patiëntenrechten, de wet betreffende euthanasie en de wet rond palliatieve zorg, is het er in de praktijk niet bepaald makkelijker op geworden.

Marc Cosyns reflecteert, één jaar na het overlijden van Amelie, over de gang van zaken in de praktijk en gaat na of er ondertussen iets veranderd is.

Als de toepassing van deze wetgeving al zo'n ingewikkeld kluwen is voor professionelen, hoe zouden we dan willen dat de burger nog weet waar hij aan toe is?

Dr. Cosyns pleit dan ook terecht om de wetgeving te vereenvoudigen want, zoals hij het verwoordt : “Hoe kan men de patiënt duidelijk informeren over stervensbegeleiding wanneer drie wetten op een verschillende manier patiënt en arts benaderen en de gangbare medische praktijk in een driedelige juridische context gieten?”

 “De passie van leven, liefde en dood” door Ari Van Buuren
Uitgeverij Ten Have, Kampen, 2009, ISBN 978 90 259 6037 7, 191 p., € 17,90

Ari Van Buren, theoloog en gestalttherapeut, werkte als hoofd van de Dienst voor Levensoriëntatie & Geestelijke Verzorging in het UMC Utrecht. Vanuit zijn werk en eigen publicaties is hij vertrouwd met stervensbegeleiding en rouwverwerking.

In 2004 kreeg zijn vrouw kanker en werd hij zelf als mens en echtgenoot met deze thema's geconfronteerd. Zowel hij als zijn vrouw (zolang ze kon) hielden een dagboek bij vanaf het begin van haar ziekteperiode tot haar overlijden. Dit boek is dan ook een samensmelting van beide dagboeken.

Het is een intiem, eerlijk en aangrijpend verhaal over het individueel proces, doorheen deze periode, van twee mensen die elkaar liefhebben. Zij putten hun kracht uit hun spirituele en religieuze beleving waarbinnen deze zware beproeving tevens één van de meest intense levenservaring wordt.

Zijn vrouw volgde tijdens haar ziekte imaginatiesessies bij Jan Taal, die in dit boek een nawoord schreef. Deze sterke visualisatietechniek hielp haar het ziekteproces en de kanker meer te aanvaarden als deel van zichzelf. Deze imaginatiesessies zijn apart weergegeven doorheen het boek. Dromen spelen eveneens een belangrijke rol in het proberen betekenis te geven aan hoe het proces zich ontwikkelt.

Voor velen niet echt een makkelijk leesbaar boek maar voor anderen die spiritualiteit met religie verbinden misschien wel troostend en verrijkend.

📖 ***“De rol van verpleegkundigen bij medische beslissingen rond het levenseinde” door A. van Bruchem-van de Scheur, A. van der Arend, C. Spreeuwenberd, F. van Wijmen, R. ter Meulen, De Tijdstroom, Maastricht, 2004***
ISBN 978 90 58980 755, 304 p., € 29,00

Dit boek is een neerslag van een onderzoek in Nederland, in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport, naar de rol van verpleegkundigen bij medische beslissingen rond het levenseinde. Het onderzoek bestaat uit zowel een kwalitatief als een kwantitatief luik.

Hierbij werden zowel verpleegkundigen vanuit ziekenhuizen, thuisverpleging en verpleeghuizen bevraagd. Er werd gevraagd naar hun rol bij het signaliseren, besluitvorming, uitvoering en nazorg en hun eigen opvattingen daaromtrent en welke knelpunten zij ervoeren en of hierbij een verschil was tussen de diverse settings. Ook de rol in de nazorg werd mee onder de loep genomen.

Verschillende medische beslissingen bij het Levenseinde kwamen hierbij aan bod: beslissingen rond euthanasie en zelfdoding, i.v.m. pijn- en symptoomcontrole met dood als neveneffect, het niet instellen of staken van behandelingen, vocht- en voedseltoediening.

De algemene conclusies, opgenomen in het voorlaatste hoofdstuk zijn nogal verrassend. Algemeen gesteld varieert de rol van verpleegkundigen nogal afhankelijk van de setting (sterker in ziekenhuis en verpleeghuis dan thuiszorg) en van de fase in het proces. Wat opvalt is dat de verpleegkundige meestal niet de eerste is met wie de patiënt een verzoek tot euthanasie bespreekt en dat in de intramurale zorg duidelijk meer overleg gepleegd wordt. Het merendeel van de verpleegkundigen vindt consultatie door de arts bij een besluitvorming niet echt noodzakelijk, geeft hierbij te kennen dat het om een medische beslissing gaat. Het merendeel vindt ook dat de voorbereidende taken niet tot hun bevoegdheid behoren. Een groot deel onder hen heeft nood aan bijscholing betreffende wet- en regelgeving. Nazorg, zeker in de ziekenhuissector, zou nog heel wat beter kunnen. Dit is nog maar een greep uit de hele reeks conclusies.

In het laatste hoofdstuk worden enkele aanbevelingen geformuleerd die ervaren knelpunten of tekorten zouden kunnen minimaliseren.

Toegegeven, het is een Nederlands onderzoek maar wel uniek in zijn soort en grotendeels herkenbaar binnen de Belgische zorgsector en gezondheidszorg.

📖 **“Dokter is ziek” door Gonny Ten Haaft**
Uitgeverij Contact, Antwerpen, 2010, ISBN 978 90 254 3447 2, 256 p. , € 17,95

Negen mensen, professionelen in de gezondheidszorg – gaande van arts, specialist, verpleegkundige, manager – komen in dit boek aan bod. Ze vertellen over hun ervaring met de gezondheidszorg toen zijzelf patiënt waren. Een aparte situatie doordat ze beschikken over meer medische kennis dan de doorsnee patiënt en ze door collega’s meestal met meer egard verzorgd worden.

Ze liepen tegen dingen aan waarover ze zich vroeger nooit vragen hadden gesteld of bij stilgestaan hadden. Zij ervoeren hoe machteloos en afhankelijk patiënten zich kunnen voelen.

Twee vragen stonden in de interviews centraal:

Konden of wilden zij, als patiënt, de zorg zelf sturen, hadden ze inspraak bij beslissingen?

Voelden zij zich centraal staan in de zorg, werd er rekening gehouden met hun wensen en noden?

Hun ervaring toonde aan dat het heel wat beter kan, dat veelal enkel de ziekte bekeken wordt en de mens achter de ziekte vergeten wordt. Anderzijds leerden zij daaruit heel wat meer over omgang met patiënten dan tijdens hun hele praktijk. Ze leerden kijken vanuit het perspectief van de patiënt. Ze leerden hoe het voelt als men zorgafhankelijk of onzeker is. Evengoed ervoeren ze welk effect een (langdurige) ziekenhuisopname heeft zoals het zich almaar passiever opstellen, de verenging van de leefwereld, verantwoordelijkheid die overgenomen wordt....

Eens te meer blijkt de waarde van een liefdevolle, warme zorg en het zijn vaak de kleine dingen die het doen zoals kloppen voor men binnen gaat, zich voorstellen en vertellen wat men komt doen, manier van aanspreken, binnen bereik plaatsen van dingen die de patiënt nodig heeft enz...

Deze ervaringen zorgden nadien voor een andere kijk en houding, een andere aanpak op de werkvloer.

Op het eind van het boek worden tot slot de negen hoofdrolspelers uitgebreider voorgesteld.

Dit zou verplichte literatuur moeten zijn voor elke zorgverlener!

📖 **“Een ballon voor opa” door Annemiek Neefjes**
Uitgeverij Leopold, Amsterdam, 2009, ISBN 978 90 258 529 48, 40 p. , € 10,95

De opa van Tara gaat dood. Tara snapt het allemaal niet zo goed en stelt veel vragen aan haar mama en papa. Vragen waarop zij ook niet direct een antwoord weten zoals “gaat opa nu naar de hemel?” en “kan opa Bart ons nu zien?”.

Tara voelt zich verdrietig en soms stromen haar tranen zonder dat ze er iets kan aan doen. Ze denkt terug aan alles wat ze samen met opa deed, wat opa zei tegen haar en dan moet ze soms lachen, soms moet ze ervan huilen.

Als verrassing laat papa Jopie, de papegaai van opa, bij hen thuis wonen. En zo blijft opa toch nog een beetje bij Tara.

Een prachtig voorleesboek voor kinderen vanaf 4 tot 6 jaar dat mooi aansluit bij de leefwereld en de vragen van jonge kinderen die met de dood geconfronteerd worden. Het boekje kan leerkrachten en ouders helpen om zowel in de klas, als in de thuissituatie dood en sterven bespreekbaar te maken bij heel jonge kinderen.

📖 **“Grote boom is ziek” door Nathalie Slosse & Rocio Del moral**
Abimo, Sint-Niklaas, 2009, ISBN:978 90 5932 5494, 36 p., € 12,95

De auteur, Nathalie Slosse, heeft zelf borstkanker gehad en zocht toen tevergeefs naar materiaal om haar zoontje van twee uit te leggen wat er met zijn mama aan de hand was.

Na haar ziekte besloot ze om zelf een kinderboekje te schrijven om dit proces uit te leggen.

Het verhaal gaat over een grote boom die zo ziek wordt dat er zware medicijnen moeten ingezet worden. Aanvankelijk wordt de boom daardoor nog zieker.

Het verhaal verloopt parallel aan de ziektegeschiedenis en de behandeling van een kankerpatiënt: eerst een operatie, dan chemo en radiotherapie, waardoor patiënten zich meestal nog zieker voelen, vooraleer ze langzaam weer beter kunnen worden. In het boek wordt de kanker van de boom inderdaad overwonnen maar dat is niet altijd zo. Bij een palliatief proces zal er dus nog bijkomende uitleg nodig zijn want de boom wordt in dit geval niet meer beter.

Aan de hand van dit boekje kan, zelfs aan jonge kinderen, duidelijk gemaakt worden hoe een kankerproces en de behandeling ervan verloopt.

Zeer dankbaar zijn ook de doe- ideeën achteraan in het boek. Dit biedt tal van mogelijkheden om met kinderen creatief bezig te zijn rond dit thema en het zo een plaats te kunnen geven.

Een uitgebreidere handleiding is te downloaden via www.abimo.net

📖 **“Hoe oma almaar kleiner werd”, door Michael De Cock & Kristien Aertssen**
Querido, Amsterdam, 2010; ISBN:978 90 451 1079, 48 p., € 14,10

Oma en opa hielden heel veel van elkaar en waren altijd samen. Maar toen stierf opa en vanaf dat moment begon oma steeds meer te krimpen tot ze alsmaar kleiner werd. Meer en meer doofde ze uit door het verdriet, net als een kaarsje. Uiteindelijk werd ze zo klein dat ze voorgoed kon wonen in de kamers van het hart. Maar vooraleer ze helemaal weg is, geeft ze nog een groot feest om van iedereen afscheid te kunnen nemen.

Een hartverwarmend, ontroerend boek voor kinderen vanaf 7 jaar. Het verhaal leert jonge kinderen om te gaan met gemis en verdriet door verlies. De hoopgevende toon en de leuke tekeningen maken dit beladen thema toch nog luchtig en verteerbaar.

📖 **“Feestdagen en rouw” door Anja J. Van Veelen**
Uitgeverij Ten Have, Kampen, 2009, ISBN978 90 259 5908 1, 176 p., € 14,90

De auteur schrijft dit boek vanuit haar eigen verwerkingsproces en gevoelens, na de moord op haar vriend maar ook vanuit haar professionele ervaring als uitvaarondernemer en psychosociaal hulpverlener.

Dat feestdagen een harde dobber kunnen zijn voor nabestaanden is ons niet onbekend. Immers, op die speciale dagen, waarop eigenlijk iets of iemand gevierd wordt en gefeest wordt, is voor nabestaanden het gemis van een geliefde overledene des te scherper voelbaar. Meestal zien rouwenden er erg tegen op of vermijden ze het liefst aan deze momenten deel te nemen.

Er zijn echter zo veel momenten in een jaar dat overledenen ‘gemist’ worden. Naast de sterfdatum, Allerheiligen en Allerzielen, Kerst- en Nieuw zijn er nog verjaardagen, moeder- en vaderdag, huwelijksdag, een geboorte, vakantieperiode en nog zo veel meer ‘gevoelige’ dagen die voor rouwenden confronterend kunnen zijn.

In dit boek beschrijft de auteur hoe men deze momenten kan aangrijpen om op een heel persoonlijke manier de overledene te herdenken en aanwezig te stellen. In plaats van te vermijden leert men op deze beladen dagen de confrontatie aan te gaan, ja leert men er zelfs troost uit putten. De suggesties om hiermee om te gaan zijn slechts als voorbeeld bedoeld, de nadruk ligt vooral op het durven op zoek gaan naar eigen manieren, persoonlijke rituelen om het gemis en het aandenken op deze speciale dagen vorm te geven.

Een troostrijk boek voor rouwenden, dat handvatten biedt om met verlies om te gaan door het hele jaar heen.

📖 **“Geliefde overledenen zijn niet echt weg” door Jean-Paul Vermassen**
Emmaüs, Aalst 2009, 90 p., € 10,00

Jean-Paul Vermassen is pastor ACW en medecoördinator van Emmaüs.

Deze bundel is een verzameling teksten, ontstaan vanuit de vraag van mensen om woorden te geven aan hun verdriet en gemis van hun geliefden bij overlijden en bij herdenkingsmomenten.

Deze intieme teksten, geschreven voor specifieke mensen, werden aan een groter publiek prijs gegeven in de hoop dat ze ondersteunend kunnen zijn voor andere nabestaanden. Doorheen de teksten blijkt de verbondenheid met de dierbaren, over de dood heen.

Nabestaanden kunnen dit naslagwerk gebruiken als stille herkenning of kunnen door deze teksten geïnspireerd worden om zelf woorden te vinden bij een overlijden of herdenkingsviering.

De bundel is opgedeeld in 3 delen. Het eerste deel “Zo blijf jij met ons meegaan” slaat op concrete verliessituaties, het tweede deel “Liefde wil blijven duren” drukt geestelijke verbondenheid, herinneringen uit, en het derde deel “Gelovig verbonden” zijn herinneringen vanuit een religieus en christelijk perspectief, die vooral een neerslag zijn van de visie en de geloofsovertuiging van de auteur.

📖 **“Rouwdagboek” door Patrik Somers**
Uitgeverij Lannoo, Tielt, 2008, ISBN 978 90 209 8052 3, 306 p., € 19,95

Patrik Somers, gekend van vroegere publicaties rond rouw en verdriet, wil met dit dagboek nabestaanden rijd en ruimte geven om het gemis, het verdriet en de rouw een plaats te geven, elk op zijn eigen unieke manier.

Het is onderverdeeld in negen maanden, waarschijnlijk doelbewust gekozen om de cirkel met leven rond te maken.

Het rouwdagboek bestaat uit teksten, die toelichten wat een rouwproces kan inhouden, maar ook uit gedichten en het zou geen dagboek zijn zonder de ruimte om zelf gevoelens, gedachten te kunnen verwoorden. De lezer wordt uitgenodigd, aan de hand van gerichte vragen, om met de innerlijke beleving in contact te komen.

Aangezien een rouwproces voor iedereen anders is kan de inhoud van dit boek perfect op maat gehanteerd worden. Als lezer laat je je meenemen door wat je het meest aanspreekt en je gaat in op de reflectieve vragen wanneer je eraan toe bent. Je neemt m.a.w. de stukken op waardoor jij je op dat bepaald moment het meest ondersteund weet. Het laat toe bij je eigen proces stil te staan, in je eigen tempo. Niet alles zal evengoed aansluiten maar dat is geen bezwaar, het boek laat zich naar eigen noden hanteren.

Er zijn teksten van Hans Korteweg uit zijn boek “Nog vele jaren” geïntegreerd, waarbij de symbolische waarde van elke levensfase wordt weergegeven.

Naast twee verhalen, doet Patrik Somers, op het einde van het boek, zijn eigen verhaal, waarin behoorlijk wat verlieservaringen verweven zijn.

Als toemaatje en voor nabestaanden die nog meer over rouw willen lezen, zijn enkele boekbesprekingen opgenomen.

Het gepaste troostgeschenk voor wie nabestaanden in zijn omgeving nabij wil zijn.

📖 ***“Helend dagboek” door Marlies van Son***
Uitgeverij Personalia, Leens, 2007, ISBN 978 90 805575 98, 192 p., € 14,95

Drie jaar na het overlijden van haar zoon schrijft Marlies van Son ‘Licht op verdriet’, een boek dat ontstaan is uit de behoefte aan schrijven tijdens haar rouwproces.

Die behoefte leeft bij veel nabestaanden. Via kleine stukjes tekst die inspirerend werken, wil ze met dit helend dagboek nabestaanden aanzetten tot zelf schrijven in dit dagboek, met de bedoeling de rouw en het verdriet de nodige plaats en ruimte te geven. Dit neerschrijven van gevoelens, gedachten heeft voor de meeste rouwendenden een therapeutisch effect.

Net zoals het rouwdagboek van Patrik Somers kan men dit dagboek gebruiken op maat en volgens eigen behoeften.

Bij de gedichten en citaten is telkens ruimte voorzien voor eigen tekst. De oefeningen die her en der zijn opgenomen laten de rouwendenden toe wat meer rust en soelaas te vinden in deze woelige periode.

De mooie foto’s op de achtergrond maken dit boek bijzonder en sporen extra aan om het geregeld open te slaan.

Een ideaal troostcadeau dat je bezoek bij een nabestaande extra ondersteunend maakt.

📖 ***“Laatste fragmenten van een lange reis” door Christiane Singer***
Uitgeverij Ten Have, Kampen, 2010, 120 p., € 15,00

Christiane Singer, was schrijfster, filosoof en psychotherapeut.

Toen ze te horen kreeg dat ze ongeneeslijk ziek was begon ze al haar gedachten, ervaringen in een dagboek op te tekenen. Dit was voor haar niet alleen een periode van ziek zijn, pijn en leed maar doorheen dit boek getuigt ze van een diepe spiritualiteit die, net door haar ziekte, nog intenser wordt en verder ontwikkelt.

Gesterkt door een intens geloof ondergaat ze de pijn en het lijden, ja, verwelkomt ze het zelfs als een bron voor mystieke ervaringen. Ze leert zich niet meer te verzetten tegen de pijn maar de betere momenten intens te ervaren en te koesteren.

Doorheen dit proces komt ze meer en meer tot een oneindig geluk, een staat van onthechting en van niets meer te willen en toch iedere ontmoeting als iets bijzonder te ervaren.

Misschien kan dit boek een ondersteuning zijn voor (gelovige) ongeneeslijke patiënten maar ik vrees dat dit slechts een beperkte groep zal zijn. Ik vermoed dat velen, net zoals ik, eerder moeite zullen hebben met het begrijpen van het onverstaanbaar geloof en het gevoel van gelukzaligheid waarvan de schrijfster in haar laatste levensfase getuigt. Ik vrees dat het de meesten niet gegund is op een dergelijke manier het levenseinde te beleven.

☞ ***Het regent in mijn toekomst, het verdriet van grootouders*** door de Greef M.
Uitgeverij Ten Have, Kampen, 2010; ISBN: 978 90 259 6022 3, 112 p., € 14,90

Voor het schrijven van haar boek heeft mevr. De Greef eerst een reeks interviews afgenomen bij grootouders die hun kleinkinderen verloren hadden door overlijden. Uit die reeks interviews heeft de schrijfster er enkele uitgepikt. Een neerslag daarvan vind je in dit boek terug.

Opvallend is dat er zoveel verschillen zijn in de manier van omgaan met en verwerken van dit verdriet door de ouders. De ene grootouder wordt toegelaten alles van dichtbij meemaken, de andere wordt dan weer gevraagd om afstand te houden enz.

Ook zie je vaak dat de grootouders zichzelf wegcijferen om het verdriet van hun kinderen zelf niet nog erger te maken. Daardoor voelt de grootouder zich vaak alleen met zijn verdriet en niet begrepen. In de literatuur spreekt men dan ook niet voor niets over 'vergeten rouwenden'.

In eerste instantie is er immers voornamelijk aandacht voor het getroffen gezin, zijnde dat van de ouders van het overleden kind en niet zozeer de grootouders.

Één ding kwam in elk verhaal naar boven, de dood van een(klein)kind heeft een immense impact op de onderlinge familiale relaties, dit zowel in positieve als negatieve zin.

En alhoewel ouders en grootouders meestal hier wel doorheen komen en erin slagen hun leven weer op te pakken, toch laat dit verlies steeds onuitwisbare diepe sporen na waardoor het leven blijvend verandert.

Een heel mooi boek dat veel emoties losmaakt bij de lezer.

Het is een aanrader voor grootouders die een kleinkind verloren hebben en nood hebben aan (h)erkenning.

☞ ***"Leren interprofessioneel samenwerken in de gezondheidszorg"***
door Giannoula Tsakitzidis & Paul Van Royen, Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 2009; ISBN 978 90341 9244 8, 136 p., € 19,95

Het belang van interprofessioneel samenwerken in de gezondheidszorg kan nauwelijks onderschat worden. De steeds meer specialistische zorg en toenemende complexiteit en noden maken dit onontbeerlijk wil men blijvend kwalitatieve zorg verzekeren.

Bij uitstek in de palliatieve zorg, waar nadruk ligt op het aanbieden van totaalzorg en continuïteit in de zorg, is dit zeker het geval.

In dit boek wordt de term 'interprofessionele samenwerking' gebruikt en niet 'multidisciplinaire samenwerking' omdat de klemtoon ligt op overleg, goede communicatie tussen de verschillende professionelen met een gedeelde verantwoordelijkheid en een doelgerichte aanpak in de zorg. Dit concretiseert zich zowel op intramuraal, extramuraal en transmuraal niveau, o.a. in de zogenoemde 'zorgprogramma's' of 'zorgpaden'.

Om professionelen hierop voor te bereiden dient een interprofessionele aanpak geïntegreerd te zijn in het onderwijs. Men spreekt in die zin ook van interprofessioneel leren en onderwijs of van 'gedeeld leren', waarbij verschillende disciplines interactief leren van en met elkaar.

De twee auteurs, P. Van Royen, hoogleraar HA geneeskunde aan de Universiteit Antwerpen en G. Tsakitzidis, assistent aan de Hogeschool Antwerpen gaven samen gestalte aan de module 'Interprofessioneel Samenwerken in de Gezondheidszorg'.

'IPSIG' of 'Interprofessioneel Samenwerken In de Gezondheidszorg' is een didactische methode die dit gedeeld leren beoogt. Dit onderwijsproject is voor het eerst in 2003 van start gegaan en maakt

sindsdien als module deel uit van het onderwijscurriculum van de Hogeschool Antwerpen, departement Gezondheidszorg.

De bouwstenen van deze module komen in het boek uitgebreid aan bod, gelinkt aan te bereiken competenties en beroepsprofielen betreffende interprofessionele samenwerking.

In een volgend deel wordt de didactische methode o.v.v. verschillende werkvormen verder praktisch toegelicht.

Het laatste luik omvat de toegepaste evaluatie van de module en deelnemers.

Een aanrader voor alle studenten binnen de gezondheidszorg maar ook voor docenten of beleidspersoneel binnen deze sector, en zeker op palliatieve zorg toepasbaar.

 “Ouders zonder voorbeeld” door Mieke Ankersmid en Karin den Hollander, Uitgeverij Ten Have, Kampen, 2010, ISBN 978 90259 6049 0, 158 p., € 22,90

Een ouder verliezen op jonge leeftijd heeft een levenslange impact. Dit verlies is immers deel van je geschiedenis en laat zich voelen doorheen de mijlpalen van het leven.

Mieke Ankersmid verdiepte zich reeds ruime tijd in dit thema o.a. in haar boek ‘Verlaat verdriet’.

‘Ouders zonder voorbeeld’ ontstond vanuit de ontmoeting tussen beide auteurs, op het moment dat Karin Mieke wilde interviewen over de afstudeerscriptie ‘Verlaat Verdriet’, in relatie tot het moederschap. Beide vrouwen hadden jong hun moeder verloren en deelden dezelfde gedrevenheid rond dit thema. Zo besloten ze samen een boek te schrijven.

In dit boek komen verschillende mensen aan bod die als kind een ouder verloren door overlijden of adoptie. Één van die mensen die getuigen in dit boek is Liesbeth List. Haar moeder verloor ze door zelfdoding waarna ze uiteindelijk werd geadopteerd door de familie List.

Na een algemeen hoofdstuk over Verlaat Verdriet, volgt een hoofdstuk over de invloed van dit verlies op het eigen ouderschap. De invloed op relaties en de kindwens komt in een derde hoofdstuk aan bod. Duidelijk is dat dit meestal heel wat angst te weeg brengt: angst om opnieuw te verliezen, angst voor de verantwoordelijkheid...

Bij de zwangerschap en geboorte van eigen kinderen kan het gemis van de verloren ouder weer heel erg voelbaar worden.

Vervolgens wordt ingegaan op hoe verlies op jonge leeftijd later het hechtingsproces tussen deze ouders en hun eigen kinderen mee bepaalt.

Doorheen de belangrijke mijlpalen tijdens het opgroeien loopt dit ‘jonge’ verlies als een schaduw mee.

Ook wat hierbij steunend en helend kan zijn komt in dit boek aan bod.

En tenslotte komen de eigen kinderen aan het woord, welk effect hebben zij ervaren van het verlies die hun ouder op jonge leeftijd heeft meegemaakt?

Een herkenbaar boek voor al wie op jonge leeftijd met ouderverlies is geconfronteerd geweest.

📖 **“Rouwen in de tijd” door Marinus van den Berg**
Uitgeverij Ten Have, 2009. ISBN 978 90 259 60216, 211 p., € 22,90

Pastor Marinus van den Berg is met deze publicatie over het onderwerp niet aan zijn proefstuk toe.

Maar dit keer is het eerder een zoektocht naar beleving dan een advies- en oplossingsboek. De auteur zegt zelf dat het een lastig boek is. Omdat hij steeds minder weet, en steeds weer moet leren van de mens “die zoekt naar taal om te kunnen vertellen wat het betekent, hoe het voelt als je in je hart bent getroffen”.

Het is een zoektocht in de chaos waarin de rouwende leeft. Wie zijn richting kwijt is en zoekt in ongekend gebied, kan aardig geholpen worden door een kaart van het gebied. Van den Berg tekent een landkaart die de zoektocht van mensen in rouw, probeert te visualiseren. En blijkbaar is er in dit landschap heel wat te ontdekken : gaande van een hart met zingevinggebieden, over een doolhof en een labyrint, naar moerassen waar het moeilijk is om door te geraken, een ‘land van men’ waar je de beste stuurlied eens te meer aan wal vindt, schuilhutten en vuurplaatsen waar je je kunt warmen, enz.

In 16 hoofdstukken verkent van den Berg elk deeltje van de kaart. Dit wordt af en toe afgewisseld met een “onderwegtekst” of een “intermezzo”. In deze wordt wat langer stilgestaan bij of dieper ingegaan op een aspect van het behandelde onderwerp; soms in prozavorm, soms als poëzie.

In deze zoektocht in het landschap van afscheid en verlies, wordt veel aandacht besteed aan het begrip tijd (cf. de titel). De kloktijd (ook “haasttijd” genoemd) is immers helemaal anders dan de “belevingstijd” waarin de rouwende leeft; dit is een tijd van vertraging. In de belevingstijd is er – in tegenstelling tot in de kloktijd- tijd voor aandacht, voor het laten uitspreken, voor het niet-meetbare, enz.

Van den Berg laat de lezer op zijn eigen ritme het landschap verkennen. Hij zet hem/haar er soms toe aan om even op bepaalde plaatsen te verwijlen, en geeft een paar opdrachten mee. Het boek is inderdaad ook een doe-boek. De auteur gebruikt het blijkbaar in zijn workshops over afscheid en verlies.

Voor wie voeling kan krijgen met de voorgestelde methodiek, kan het werken met en/of lezen van dit werk ongetwijfeld een goede gids zijn in zijn zoektocht in het landschap van afscheid en verlies.

📖 **“Niets dan tranen. De mooiste verhalen over verdriet, afscheid en dood” diverse auteurs,**
Uitgeverij Contact. ISBN 978 90 254 31761;224 p.,€ 14,95

In dit boek worden literaire teksten gebundeld die te maken hebben met sterven, verdriet en afscheid. Soms gaat het om fragmenten uit een boek, soms zijn het op zich staande teksten. Hiervoor is men bij 18 auteurs te leen gegaan.

Het werk beslaat twee delen. Het eerste bevat proza en is het meest omvangrijke. In het tweede deel vindt de lezer 5 stukjes poëzie.

De verhalen zijn uiteraard heel divers. Het werk opent met een fragment uit “schaduwkind” van P.F. Thomesé. Voor liefhebbers van mooie taal een hoogvlieger. Wat volgt is van wisselende kwaliteit, maar wellicht zal elkeen die in dergelijke literatuur geïnteresseerd is wel zijn gading vinden.

Op de achterflap van het boek staat dat je niet kunt leren omgaan met sterven, maar dat het misschien helpt om te lezen wat anderen erover geschreven hebben. Wellicht is dit de verantwoording van deze publicatie, maar aan beide stellingen kan getwijfeld worden.

📖 **“Sterven is meer dan doodgaan”, door Lama Shenpen Hookham**
Asoka, Rotterdam, 2010; ISBN:978 90 5670 226 7, 228 p., € 24,95

De auteur, Lama Shenpen Hookham, aanhangster van het Tibetaanse boeddhisme en leerling van Khenpo Rinpoche, onderwijst deze leer over heel de wereld.

In het boek wordt lijden, dood en sterven dan ook benaderd vanuit het boeddhistisch perspectief.

Volgens de boeddhistische leer is het aangewezen om ons gedurende het leven voor te bereiden op de dood, o.a. door onthechting en meditatie. Meditatie kan ons helpen om de dood te begrijpen.

Dit zou dan op het moment van sterven zijn vruchten afwerpen doordat op die manier, met deze oefeningen, de overgang vlotter kan verlopen en de overledene makkelijker kan toetreden in een andere wereld. Het boeddhisme beschouwt de dood immers niet als een eindpunt maar als een overgang naar een andere dimensie. Deze overgang kan behoorlijk verwarrend en beangstigend zijn voor wie zich laat meesleuren maar dit hoeft niet zo te zijn als we ons getraind hebben in het loslaten.

De verschillende stadia in deze overgangsfase komen in een apart hoofdstuk aan bod.

In een ander hoofdstuk geeft de auteur weer wat naastbestaanden kunnen doen voor de stervende, wat helpend is en wat niet, binnen deze leer.

Voor mensen die het boeddhisme genegen zijn zal dit boek zeker aanspreken en kan het verrijkend en vertroostend zijn.

Dit eenzijdig perspectief maakt het echter, binnen de rubriek spiritualiteit, niet het meest toegankelijk boek.

📖 **“Verder zonder jou”, door Daan Westerink**
Uitgeverij Ten Have, Kampen, 2010; ISBN:978 90 259 6036 0, 240 p., € 19,90

Daan Westerink is journaliste en rouwdeskundige. Ze schreef vroeger reeds het boek “Leven zonder ouders”, waarin volwassenen getuigen over hun ervaring bij het verlies van een ouder op jonge of jongvolwassen leeftijd. Zelf is zij haar moeder verloren op 14-jarige leeftijd.

In dit boek getuigen 28 jongeren over een belangrijk verlies op jonge leeftijd: het verlies van een ouder, broer of zus of grootouders en de impact ervan op hun leven. Sommige verhalen gaan over meerdere verliezen op korte tijd zoals de schrijvende getuigenis van Natscha die achtereenvolgens haar zusje, haar tweelingbroertjes, haar moeder en haar broer verliest, té veel voor één mens!

De overlijdensoorzaak gaat van dood na een slopende ziekte, plotse dood door hartstilstand of ongeval tot zelfdoding, waarbij vooral bij dit laatste nabestaanden met veel onopgeloste vragen achter blijven.

De beleving is sterk individueel gekleurd; kinderen, jongeren reageren verschillend naargelang hun eigen persoonlijkheid en het gezin, de dichte omgeving die al of niet ondersteunend kan zijn.

Een ding hebben deze verhalen gemeenschappelijk: allen zijn zij een bewijsstuk, een relaas van de enorme invloed die een dergelijk verlies ook op kinderen en jongeren heeft, alhoewel hun verdriet, hun rouw, nog steeds te vaak niet of te weinig gezien wordt. Dit boek is een pleidooi om kinderen te betrekken bij dood en sterven en oog te hebben voor hun beleving en wat hen in deze omstandigheden kan ondersteunen. De oprechte verhalen geven ons hierop, als lezer, als hulpverlener, duidelijk zicht. Iedere getuigenis wordt bovendien afgesloten met een reeks tips door de betrokkene, zowel naar hulpverleners, naar school, naar lotgenoten en de omgeving toe.

Een aangrijpend boek dat je meeneemt als lezer, of je nu een hulpverlener, een lotgenoot of gewoon geïnteresseerd bent.

📖 **“Verlossers naast God” door Anne-Mei The**
Uitgeverij Thoeoris, Amsterdam, 2009, ISBN 978 90 72219 89 3, 256 p., € 19,95

Anne-Mei The, cultureel antropologe en juriste heeft een hele reeks boeken rond het levenseinde op haar palmares staan zoals ‘*Vanavond om 8 uur*’, ‘*Tussen hoop en vrees*’, ‘*In gesprek met de palliatieve patiënt*’ en nog meer.

Vanuit haar onderzoek op een afdeling voor longkankerpatiënten, onderwerp van haar proefschrift, is zij zich blijvend voor het thema gaan interesseren.

Nederland was het eerste land dat een euthanasiewet goedkeurde (sedert 2001). Dit betekent echter niet dat het voordien niet gebeurde, er heerste een gedoogbeleid.

Anne-Mei ging op zoek naar die oudere generatie artsen die al lang vóór de wetgeving een vorm van euthanasie toepasten, alleen werd het niet zo benoemd. Deze artsen werden bereid gevonden om openhartig te getuigen over situaties waarbij zij palliatieve patiënten ‘een handje geholpen hadden bij het levenseinde’. Zij vonden het hun plicht een eind te maken aan ondraaglijk lijden. Uit deze verhalen blijkt dat er nog geen sprake was van autonomie en beslissingsrecht van de patiënt, wel dat het medisch handelen het terrein was van de arts en dat hij het ook was die besliste wanneer het genoeg was. Aangezien dit bespoedigen van het levenseinde binnen een grijze zone verliep, doordat communicatie over dit onderwerp taboe was, gebeurde het niet zelden dat er geklungeld werd omdat de uitvoerende arts niet wist welke euthanatica en op welke wijze hij deze diende te gebruiken.

Maar wat dit boek zo bijzonder maakt is dat we vooral voeling krijgen met het perspectief van de arts: hoe voelde hij zichzelf bij deze situaties en hoe hebben deze ervaringen en privé-ervaringen zijn kijk op euthanasie beïnvloed? En wat vinden zij van de inmenging van juristen en ethici op dit terrein?

Een boek dat professionelen maar ook andere geïnteresseerden een beeld geeft van de evolutie rond euthanasie en de inbedding ervan in een breder maatschappelijk kader. Ondanks het feit dat dit een onderzoek is naar de toestand in Nederland lijkt deze vrij parallel met België. Alweer knap werk van Anne-Mei The!

📖 **“Wat doen we met zijn kleren” door Mieke Beijer-Tollenaar**
Uitgeverij Ten Have, Kampen, 2009, ISBN 978 90 259 6018 6, 59 p., € 16,90

Na een overlijden staan nabestaanden vroeg of laat voor de moeilijke opdracht de kledij van de geliefde overledene op te ruimen.

Mieke Beijer-Tollenaar deed dit, na het overlijden van haar man, en geïnspireerd door een droom van één van haar twee dochters, wel op een heel creatieve en persoonlijke manier.

Samen met haar twee dochters ging ze aan de slag: zijn kledij, waar voor hen herinneringen aan verbonden waren, werden tot gelijkmatige stukjes verknipt, die werden verwerkt tot lappen-, wand- of troostdekens. Hemden, broeken, dassen, knopen, zakken werden geïntegreerd in een uiterst creatief en persoonlijk geheel. Herinneringen die troost bieden zijn op die manier gesymboliseerd in iets tastbaar. De auteur geeft, naast haar persoonlijke verhaal, een handleiding om zelf met zo’n deken aan de slag te gaan.

Misschien voor sommige nabestaanden een originele en troostende manier om kledij van de overledene een plaats te geven binnen het hele rouwproces en als transitional object in te passen naar de toekomst toe.